

Piątkowski, Wiesław

Ruch chłopski w Królestwie Polskim wobec problemu odbudowy państwowości (sierpień 1914 - listopad 1916)

Przegląd Historyczny 54/4, 611-630

1963

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

WIESŁAW PIĄTKOWSKI

Ruch chłopski w Królestwie Polskim wobec problemu odbudowy państwowości (sierpień 1914 — listopad 1916)

Na przeszkodzie zbadaniu problemu sformułowanego w tytule stoją poważne trudności źródłowe. Zniszczeniu uległy akta władz stronnictw chłopskich i redakcji pism ludowych, niedostępne są materiały władz okupacyjnych. Mała częstotliwość ukazywania się organów prasowych ugrupowań chłopskich w poważnym stopniu ogranicza zasób ich treści. Były one przeznaczone dla czytelnika wiejskiego, który nie miał szerszego wykształcenia i wyrobienia politycznego i z tego względu sformułowania zawarte na ich łamach pozbawione są często dostatecznej precyzji, mają charakter ogólnikowy. Powyższe okoliczności utrudniają odтворzenie myśli politycznej ruchu chłopskiego. Toteż niektóre omawiane niżej zagadnienia zostały z konieczności oświetlone tylko fragmentarycznie.

Artykuł dzieli się na dwie zasadnicze części. W pierwszej omawiam kolejno program polityczny grupy „Zarania“, Związku Chłopskiego, Narodowego Związku Chłopskiego, Polskiego Stronnictwa Ludowego i secesji Aleksandra Zawadzkiego. W drugiej części charakteryzuję nastroje polityczne mas chłopskich.

„Zaranie“ w okresie przedwojennym głosiło zasadę samookreślenia politycznego narodów. Dało temu szczególnie wyraz przy omawianiu kwestii irlandzkiej, litewskiej, ukraińskiej i południowo-słowiańskiej. W roku 1913 na łamach tego pisma stwierdzono: „treścią polityki ludowej w sprawach narodowościowych jest prawo każdego narodu do samostannego rozwoju“¹. Do zasady tej dochodziło „Zaranie“ przez wysunięcie haseł społecznej i politycznej emancypacji mas ludowych i uznanie, że ich pełna realizacja jest możliwa w ramach państwowości narodowej. Ze względu na legalny charakter „Zarania“, na jego łamach nie zajmowano się bliżej kwestią polską. Przed samą wojną czołowi działacze chłopskiego ruchu „zaraniarskiego“ zaczęli się wiązać z obozem Piłsudskiego. W następstwie tego część chłopów skupiających się wokół „Zarania“ znalazła się w orbicie wpływów piłsudczykowski Związku Chłopskiego i Związku Strzeleckiego. W Komisji Tymczasowej Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych przedstawiciel „Zarania“ jednak nie zasiadał.

Po wybuchu wojny grupa „Zarania“ wypowiedziała się przeciwko endeckiej koncepcji zjednoczenia ziem polskich pod berłem cara, ponieważ sprawa polska — jak dowodzono — pozostałaby wewnętrznym problemem Rosji. Uważała równocześnie liczenie na pomoc Anglii i Fran-

¹ W. Piątkowski, *Dzieje ruchu zaraniarskiego*, Warszawa 1956, s. 75, 126—140.

cji za postawę nierealistyczną, jako że państwa te w imię własnych interesów nie podniosłyby sprawy polskiej wbrew stanowisku Rosji. Do programu trializmu austro-węgiersko-polskiego grupa „Zarania“ odniosła się z rezerwą. Działacze tej grupy zdawali sobie sprawę z tego, że Austria w dwuprzymierzu odgrywa rolę drugorzędną, wobec czego możliwości realizacji koncepcji proaustriackiej mają charakter problematyczny². Poza tym w drugiej połowie 1914 r. grupa „Zarania“ uważała, że trializm oznacza rezygnację ze stworzenia „Polski Niepodległej“. Z tego też powodu krytykowała Naczelny Komitet Narodowy, a głównie konserwatystów galicyjskich. Rzecz jednak znamienita, że równocześnie entuzjastycznie ustosunkowała się do zbrojnej akcji legionowej, mimo że była ona organizowana pod egidą NKN³. Widziano w niej oparcie propagandowe na rzecz programu odbudowy państwowości polskiej, choć na razie bliżej go nie precyzowano.

W listopadzie 1914 r. grupa „Zarania“ weszła w skład Zjednoczenia Narodowego, zrzeszającego Grupę Radykałów Narodowych, Grupę Pracy Narodowej oraz niektórych działaczy Zjednoczenia Postępowego i Polskiej Partii Postępowej⁴. Na łamach „Głosu Wolnego“, organu Zjednoczenia Narodowego, precyzyjniej wyrażono niektóre myśli zawarte już na łamach „Na naszej ziemi“. Stwierdzono, że rozwiązanie sprawy polskiej nie łączy się z powodzeniem ani dwuprzymierza, ani trójporozumienia. Z polskiego bowiem punktu widzenia wojna jest starciem Prus i Rosji, „obu odwiecznych a nieubłaganych wrogów Polski“. Jednakże organizowanie polskiej akcji zbrojnej w oparciu o Austrię uznano za celowe, aby manifestować „nasze aspiracje do niezależnego bytu“. „Głos Wolny“ stwierdził, że „istnienie w momencie zawierania pokoju polskiej siły zbrojnej, wytworzonej pod hasłem walki z niewolą będzie wartością bezwzględna“⁵.

Zjazd działaczy „zaraniarskich“, odbyty w Warszawie 6 grudnia 1914 r. ustosunkował się negatywnie do prorosyjskiego Komitetu Narodowego Polskiego, nie tylko ze względów politycznych, ale i społecznych. W podjętej rezolucji stwierdzono, że Komitet Narodowy Polski nie ma prawa przemawiania w imieniu narodu polskiego, ponieważ osoby wchodzące w skład komitetu „nie dają gwarancji, by sprawy narodowe przeprowadzić mogły w duchu przez lud pożądanym“⁶. W rezolucji nie ustosunkowano się do problemu narodowego w sensie pozytywnym. Sądzę, że jest to dodatkowe świadectwo rezerwy „Zarania“ wobec koncepcji politycznych NKN.

Równocześnie coraz ściślej się stawały się związki „Zarania“ z obozem Piłsudskiego. Przejawiało się to w organizowaniu wśród czytelników „Zarania“ kół Związku Chłopskiego, będących ekspozyturą piłsudczyków, w propagowaniu zasług Piłsudskiego na łamach wydawnictw

² Co lepiej, „Na naszej ziemi“ nr 3 z listopada 1914.

³ *Legiony-Strzelcy*, tamże (dodatek).

⁴ Stosunki partyjno-polityczne w Warszawie, WAP Kraków, zespół NKN (odtąd: NKN) 101, k. 292.

⁵ *Niepodległość a Zjednoczenie*, „Głos Wolny“ nr 1 z października 1914, s. 2—3; *Legiony Polskie w Galicji*, „Głos Wolny“ tamże, s. 3—5; *Legiony a niepodległość*, „Głos Wolny“ z marca 1915, s. 3—5.

⁶ M. Malinowski, *Chłopski ruch zaraniarski w b. Kongresówce przed pierwszą wojną światową*, Warszawa 1948. s. 73.

„zaraniarskich“⁷ oraz w udziale „zaraniarzy“ w pracach Polskiej Organizacji Wojskowej. Organizatorzy POW otrzymali od Maksymiliana Malinowskiego adresy wybitniejszych czytelników „Zarania“. Udział tych ostatnich w pracach POW miał charakter bądź bezpośredni, w sensie przynależności do organizacji, bądź pośredni, w znaczeniu świadczeń na rzecz POW w postaci mieszkania, podwoły i wykonywania prac pomocniczych⁸.

W kwietniu 1915 r. zaaresztowani zostali Maksymilian Malinowski, Irena Kosmowska i inne osoby, które zgłaszały się do redakcji „Zarania“. Poza tym władze carskie aresztowały około 150 „zaraniarzy“ na terenie wschodnich gubernii Królestwa Polskiego. Aresztowani działacze jako więźniowie wywiezieni zostali do Moskwy, Charkowa i innych miast w głębi Rosji⁹. Pozostała grupa działaczy „zaraniarskich“ występowała pod nazwą Stronnictwa Ludowego. W broszurze programowej tej grupy stwierdzono: „Stronnictwo Ludowe dąży przede wszystkim do osiągnięcia zupełnej niepodległości Narodu Polskiego, ponieważż żadna z potrzeb ludowych nie daje się zaspokoić w obcej państwowości“¹⁰. Nie wskazano środków realizacji tego celu.

Związek Chłopski powstał w końcu 1912 r. Główną jego organizatorką była Konstancja Jaworowska. Akcja jej na gruncie wiejskim została podjęta w porozumieniu z Piłsudskim i Witoldem Jodko-Narkiewiczem¹¹. Za pośrednictwem Związku Chłopskiego obóz piłsudczykowski-pepesowski usiłował pozyskać chłopów w Królestwie dla swej akcji wciśskowo-niepodległościowej, której baza była w Galicji. Powołanie do życia Związku Chłopskiego łączy się też z ożywieniem międzynarodowym wywołanym pierwszą wojną bałkańską. Orientacja polityczna Związku Chłopskiego z tego okresu sformułowana została w jego odezwie z 17 grudnia 1912 r. Według odezwy, w momencie wybuchu wojny pomiędzy Austrią i Rosją z Galicji wkroczą do Królestwa „oddziały powstańcze“. „Wtedy my wszyscy powstaniemy — czytamy w odezwie — my, prosty lud polski, i razem z nimi będziemy walczyć o niepodległą demokratyczną Polskę“. Autorzy odezwy próbowali rozprawić się z zarzutem niebezpieczeństwa pruskiego dla sprawy polskiej, mianowicie z wątpliwością czy Prusy, jako sojusznik Austrii, nie zechcą po zwycięskiej wojnie przyłączyć części lub całości Królestwa Polskiego do własnego terytorium. W odezwie wykluczono taką możliwość. Zdaniem jej autorów, zaborczym planom Prus przeciwdziałałyby siły rewolucyjne w Niemczech, opinia polska w Poznańskim oraz Anglia i Francja. Ostatni argument nie został rozwinięty. W odezwie stwierdzono, że zbrojny konflikt austriacko-rosyjski może spowodować wybuch wojny europej-

⁷ Stan polityczny Warszawy i część ziem polskich znajdujących się za kordonem wojsk walczących, NKN, 135, k. 78; *Kto idzie na czele?*, „Już blisko“ z marca 1915.

⁸ Wł. Brzozowski, *Oddział Lotny Wojsk Polskich (1914—1915)*, „Niepodległość“ t. XIX, 1939, s. 325—348; Fr. Żurek, *Powiat krasnostawski w walce o wolność*, Warszawa 1937, s. 84.

⁹ Stosunki partyjno-polityczne w Warszawie, NKN, 101, k. 295; M. Malinowski, *W rocznicę Świętego Czynu*, „Wyzwolenie“ nr 35, 1923, s. 6—7.

¹⁰ *Do czego dąży Stronnictwo Ludowe?*, b. m. i r. w.

¹¹ K. Jaworowska, *Wspomnienia o Związku Chłopskim*, Biblioteka Instytutu Historii PAN, rkps 15/58, k. 67. O powiązaniu Związku Chłopskiego z piłsudczykami informuje: Helena Radlińska, *Listy o nauczaniu i pracy społecznej*, BOss. rkps 12814/II, k. 50.

skiej, a w jej następstwie „zaczną walić się trony i państwa, jak domki z kart; wtedy wszystko możliwe, wszystko — dla śmiałych i silnych“¹².

W odezwach ze stycznia i marca 1913 r. Związek Chłopski wzywał ludność wiejską do udzielania materialnego poparcia polskim organizacjom militarnym w Galicji oraz do uchylania się od zaciągu wojskowego w czasie mobilizacji rosyjskiej¹³. W lutym tr. Związek Chłopski, reprezentowany przez Konstancję Jaworowską i Michała Sokolnickiego, jako jej zastępcę, przystąpił do Komisji Skonfederowanych Stronników Niepodległościowych. W sierpniu 1914 r. na łamach „Chłopskiej Sprawy“ Związek Chłopski opowiedział się za programem trializmu austro-węgiersko-polskiego¹⁴. Program ten był w owym czasie podstawą ideową przynależności Związku Chłopskiego do Zjednoczenia Organizacji Niepodległościowych wspólnie z Narodowym Związkiem Chłopskim, Narodowym Związkiem Robotniczym, Związkiem Inteligencji Niepodległościowej, Związkiem Patriotów, Grupą Radykałów Narodowych i Związkiem Nauczycieli Ludowych. Ze Zjednoczeniem Organizacji Niepodległościowych współdziałał PPS¹⁵. W odezwie wydanej 22 sierpnia 1914 Zjednoczenie Organizacji Niepodległościowych stwierdziło, że „dążyć będzie do skoordynowania swych prac i zamierzeń z robotą Naczelnego Komitetu Narodowego“¹⁶.

Po wycofaniu się Niemców spod Warszawy Zjednoczenie Organizacji Niepodległościowych rozpadło się. Wówczas Związek Chłopski wraz z PPS, Związkiem Patriotów, Ligą Kobiet i Młodzieżą Filarecką w grudniu 1914 r. utworzył Unię Stronników Niepodległościowych. Organizacja ta udzielała pełnego poparcia akcji wojskowej NKN. Według sprawozdania dla NKN o stosunkach politycznych w Warszawie z początku 1915 r. Unia Stronników Niepodległościowych „nawiązuje zawsze równoległe stosunki ze Zjednoczeniem Narodowym, utrzymując, iż tym sposobem będzie mogła wyzyskać stosunki organizacji legalnych dla własnych spraw konspiracyjnych i dla spraw wojskowych przede wszystkim“¹⁷.

W centrum problemów agitacji Związku Chłopskiego pozostawały sprawy werbunkowe. Zachęcano chłopów do udziału w akcji zbrojnej, za pośrednictwem „Chłopskiej Sprawy“, druków ulotnych i propagandy ustnej. Jednocześnie konstатовano negatywny stosunek chłopów do akcji werbunkowej¹⁸. W połowie 1915 r. w odezwach skierowanych do chłopów występuje na tym tle nuta zawodu i perswazji¹⁹. Istotnie, jak zobaczymy niżej, rezultaty propagandy werbunkowej na wsi były znikome.

Związek Chłopski udzielał pełnego poparcia Polskiej Organizacji

¹² Zob. przekład rosyjski odezwy Związku Chłopskiego, wydanej w Warszawie 17 grudnia 1912 r., WAP Łódź, Kancelaria Gubernatora Kaliskiego, sygn. 2643, k. nlb.

¹³ Zob. przekłady rosyjskie odezw Związku Chłopskiego, wydanych w Warszawie 7 stycznia i w marcu 1913 r., WAP Łódź, Kancelaria Gubernatora Kaliskiego, 2643, k. nlb.

¹⁴ *Idziemy z Austro-Węgrami*, „Chłopska Sprawa“, nr 3 z sierpnia 1914.

¹⁵ L. Abramowicz, *Warszawa podziemna*, „Wiadomości Polskie“ nr 57—58 z 25 grudnia 1915.

¹⁶ A. Z a w a d z k i, *Dokumenty doby bieżącej*, b. m. w. 1917, s. 18.

¹⁷ Stosunki partyjno-polityczne w Warszawie, NKN, 101, k. 293.

¹⁸ Odezwa Związku Chłopskiego ze stycznia 1915 r., NKN, 107, k. 493.

¹⁹ NKN, 107, k. 497.

Wojskowej. W lipcu 1915 r. w piśmie „Lud i Wolność“, organie Związku Chłopskiego, stwierdzono: „Związek Chłopski szerząc świadomość walki zbrojnej działa w ścisłym związku z Polską Organizacją Wojskową“²⁰. Współpraca ta — podobnie jak w przypadku grupy „Zarania“ — rozwinęła się szczególnie na obszarze gubernii lubelskiej i siedleckiej²¹.

W połowie 1915 r. na łamach „W przededniu“, organie Unii Stronnictw Niepodległościowych, stwierdzono, iż z uwagi na interesy Niemiec niedorzecznością jest postulat przyłączenia Śląska i Poznańskiego do państwa polskiego, gdyby zostało ono utworzone. Co najwyżej może być to celem „następnego etapu czekającej nas długiej walki o niepodległość całej Polski“. „Tymczasem głównym terenem, bez którego w ogóle wystawić sobie nie można odbudowania niepodległej Polski, jest zabór rosyjski. I do idei utworzenia Polski na tym terenie, ewentualnie w połączeniu z Galicją Niemcy w zasadzie nie odnoszą się wrogo“²². Sformułowanie powyższe świadczy o tym, że grupy polityczne wchodzące w skład Unii Stronnictw Niepodległościowych ewoluowały od koncepcji trializmu austro-węgiersko-polskiego do koncepcji budowy państwa polskiego, w zasadzie jednonaborowego, w oparciu o Niemcy. W późniejszym okresie idea ta upowszechniła się w ruchu chłopskim.

Zacznym Narodowego Związku Chłopskiego była grupa działaczy skupiona wokół Aleksandra Zawadzkiego, która w 1908 r. wyodrębniła się z Narodowej Demokracji. Fakt ten był reakcją na ugodową politykę Koła Polskiego w Dumie i popieranie przez Dmowskiego idei neoslawizmu²³. Ścisłsza organizacja NZCh. została powołana w 1912 r. pod wpływem nastrojów wywołanych pierwszą wojną bałkańską.

Rosję uznał NZCh. za największego wroga Polski. „Dziś już jasno widzimy — stwierdzi „Polska“ w październiku 1913 r. — że Moskwa to nasz najgroźniejszy wróg, nie tylko dlatego, że dusi nas i niesie nam zupełną zagładę, ale również i dlatego, że zagrabiła nam największy szmat naszej ojczyzny, że trzy czwarte części Polski jęczy w jej szponach“²⁴. Powyższy cytat wskazuje na to, że ziemie wschodnie dawnej Rzeczypospolitej miały być — według NZCh. — integralną częścią państwa polskiego.

Jeszcze przed wybuchem wojny NZCh. związał się z orientacją proaustriacką. Wyrazem tego była przede wszystkim jego przynależność do KTSSN. W październiku 1913 r. zjazd starostów NZCh. podjął decyzję o oddaniu swoich stosunków organizacyjnych Polskim Drużynom Strzeleckim i ustanowił, że każdy członek ma obowiązek odbyć w nich przeszkolenie wojskowe²⁵. W pierwszych dniach sierpnia 1914 r. NZCh. wraz z Narodowym Związkiem Robotniczym wzywały rekrutów do uchylania się od poboru wojskowego. „Przemykajcie się — zalecano w odezwie — ku polskim oddziałom powstańczym, co wkroczą od stro-

²⁰ *Nasze dążenia*, „Lud i Wolność“ nr 1 z lipca 1915.

²¹ Stosunki partyjno-polityczne w Warszawie, NKN, 101, k. 294; Wł. Brzozowski, loc. cit.

²² *Niemcy i Rosja*, „W przededniu“ nr 3 z lipca 1915.

²³ W. Feldman, *Dzieje polskiej myśli politycznej 1864—1914*, Warszawa 1933, s. 329, 345; P. Bobóg-Malinowski, *Narodowa Demokracja 1887—1918. Fakty i dokumenty*, Warszawa 1933, s. 326—327.

²⁴ *Co dalej?*, „Polska“, nr 23 z października 1913.

²⁵ *Czem jest i do czego dąży Narodowy Związek Chłopski?*, b.m. lipiec 1915.

ny Krakowa“²⁶. Było to nawiązanie do niezrealizowanej akcji powstańczej Piłsudskiego.

Jak wyżej już stwierdziłem, NZCh. był członkiem Zjednoczenia Organizacji Niepodległościowych. Po jego rozwiązaniu, wraz z Narodowym Związkiem Robotniczym i Związkiem Inteligencji Niepodległościowej w listopadzie 1914 r. utworzył Konfederację Polską²⁷. W odezwie wydanej przez Komitet Centralny Konfederacji Polskiej 25 listopada 1914 r. stwierdzono: „W skrzyżowaniu się sprzecznych interesów międzynarodowych naród nasz musi wystąpić, jako czynnik odrębny, wykazać samodzielną siłę“. Odezwa nie akcentowała współpracy z państwami centralnymi²⁸. Na łamach „Niepodległości“, miesięcznika Konfederacji Polskiej, rozwijana była jedna zasadnicza myśl: należy popierać i rozwijać akcję legionową. „Legiony polskie przy Austrii, dają maximum politycznych gwarancji, że mogą być użyte z największym prawdopodobieństwem pożytku dla sprawy polskiej“²⁹. Na łamach „Niepodległości“ nie lansowano jednak wyraźnie koncepcji trializmu austro-węgiersko-polskiego. Wobec NKN zachowywała się też Konfederacja z pewną rezerwą³⁰. Występowała zdecydowanie przeciwko koncepcji politycznej endecji. Nie uważała za realne nadziei na pomoc Francji i Anglii z uwagi na to, że państwa te patrzyłyby na kwestię polską przez pryzmat swej współpracy z Rosją³¹. Najbardziej intensywną działalność prowadziła Konfederacja Polska w powiatach mińsko-mazowieckim, radzyńskim, garwolińskim, puławskim, lubelskim, radomskim, krasnostawskim, zamojskim, siedleckim, kieleckim, łomżyńskim oraz warszawskim³². Działalność tej organizacji w terenie wyrażała się głównie w propagandzie na rzecz Legionów oraz POW³³.

Konfederacja Polska działała na obszarze Królestwa zajętego przez Rosję; jej odpowiednikiem w części Królestwa okupowanej przez państwa centralne była Konfederacja Narodowa Polska. Organizacja ta powstała 3 maja 1915 r.³⁴. W swojej programowej odezwie jako podstawę politycznego działania uznała popieranie wszystkich prac NKN, „zmierzających do utworzenia drogi programowi Niepodległości“³⁵. Pozytywny sens tego programu nie został sprecyzowany.

Stanowisko polityczne Narodowego Związku Chłopskiego pod okupacją państw centralnych w pewnej mierze oświetla programowa broszura tej organizacji z połowy 1915 r. Stwierdzono w niej: „Celem N.Z.Ch. jest wskrzeszenie Polski całej jaką dawniej była ... P o n i e w a ż

²⁶ A. Zawadzki, op. cit., s. 15.

²⁷ Do organu kierowniczego Konfederacji Polskiej weszli: Aleksander Zawadzki, Wacław Dunin i Antoni Piątkowski z NZCh., Władysław Malangiewicz, Adam Radlicki i Jan Jankowski z NZR oraz Karol Popiel ze Związku Inteligencji Niepodległościowej. Zob. A. Bogusławski, *Ruch Ludowy w czasie wojny 1914—1918 w Królestwie Polskim w świetle wspomnień*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego“ 1959, nr 1, s. 267.

²⁸ A. Zawadzki, op. cit., s. 20.

²⁹ *Legiony Polskie*, „Niepodległość“ nr 1 z 10 stycznia 1915, s. 7.

³⁰ NKN, 135, k. 30.

³¹ *Fikcja autonomii*, „Niepodległość“ nr 1 z 10 stycznia 1915; *Sprawa polska na tle sytuacji międzynarodowej*, „Niepodległość“ nr 6 z 25 czerwca 1915.

³² NKN, 135, k. 35.

³³ A. Bogusławski, op. cit., s. 267—269.

³⁴ *Do ogółu polskiego*, „Bartosz“ nr 7 z 1 maja 1915.

³⁵ *Dokumenty Naczelnego Komitetu Narodowego 1914—1917*, Kraków 1917, s. 113—114.

jednak Moskał najwięcej naszej ziemi w swem ręku trzyma, a duszę ludu najlepiej umie otumanić i zatruc — dlatego przede wszystkim przeciwko niemu walczyć trzeba“³⁶. Znamienne jest położenie akcentu na zabór rosyjski, przez który autorzy broszury rozumieli bynajmniej nie tylko Królestwo Polskie, ale i ziemie wschodnie przedrozbiorowego państwa polskiego. Być może, że właśnie względ na ziemie wschodnie dawnej Rzeczypospolitej był istotną przyczyną pewnej rezerwy NZCh. wobec koncepcji trializmu austro-węgiersko-polskiego.

30 maja 1915 r. Konfederacja Narodowa Polska wraz z PPS, Związkiem Chłopskim i Związkiem Państwowości Polskiej, działającymi na obszarze Królestwa okupowanym przez państwa centralne, utworzyła Zjednoczenie Stronictw Niepodległościowych³⁷. Podstawą polityczną tego bloku było uznanie Legionów za „kadry armii polskiej“ oraz poparcie dla akcji NKN zmierzającej „do zwiększenia siły Legionów Polskich“ i „niesienia pomocy Królestwu Polskiemu“. Treść powyższą zawierała odezwa Zjednoczenia Stronictw Niepodległościowych z 1 czerwca 1915³⁸. Nie było jednak w tej odezwie, ze względu na cenzurę, istotnego punktu uchwały Zjednoczenia Stronictw Niepodległościowych z 30 maja 1915 r. w następującym brzmieniu: „Ob. Józefa Piłsudskiego uznajemy za komendanta sił zbrojnych polskich, który jako czynnik polityczny ponad partiami stojący reprezentowany będzie w Zjednoczeniu przez swego delegata“³⁹. NZCh. podpisując się pod tą uchwałą, opowiadał się po stronie Piłsudskiego w jego rozgrywce z Departamentem Wojskowym NKN i władzami austriackimi.

W sierpniu 1915 r. po zajęciu Królestwa Polskiego przez państwa centralne, powstał Naczelny Komitet Zjednoczonych Stronictw Niepodległościowych, w skład którego weszły: Unia Stronictw Niepodległościowych, Konfederacja Polska, Zjednoczenie Narodowe i Grupa Radykałów Narodowych⁴⁰. W odezwie z 25 sierpnia 1915 NK ZSN stwierdził, że dąży do utworzenia państwa polskiego, prowadzącego własną politykę zagraniczną, którego podstawą terytorialną powinny być ziemie zaboru rosyjskiego. W odezwie stwierdzono, że „chęć nowego podziału żywego ciała Polski odczuwać musimy jako gwałt i bronić się od tego będziemy wszystkimi dostępnymi środkami“⁴¹. NK ZSN uznał, że na czele Legionów powinien stanąć wódz uznany przez naród. Chodziło oczywiście o Piłsudskiego. Odrzucenie przez państwa centralne tego postulatu było jed-

³⁶ *Czem jest i do czego dąży Narodowy Związek Chłopski?*, b. m. lipiec 1915.

³⁷ Konfederacja Narodowa Polska reprezentowana była przez Czerwińskiego i Makowskiego, PPS przez Perla i Al. Malinowskiego, Związek Chłopski przez Gustawa Daniłowskiego i Z. Kisielewskiego, Związek Państwowości Polskiej przez Piwowara i Sujkowskiego, Zob. Protokół z konferencji wspólnej stronictw niepodległościowych, NKN, 107, k. 369.

³⁸ WAP Łódź, Zbiór druków i pism ulotnych, 170.

³⁹ Protokół z konferencji wspólnej stronictw niepodległościowych, NKN, 107, k. 369.

⁴⁰ Unię reprezentowali Artur Śliwiński i Stanisław Thugutt, Konfederację — Jankowski i Popiel, Zjednoczenie Narodowe — Ponikowski i Simon, Radykałów — Patek. Po pewnym czasie Grupa Radykałów Narodowych i Zjednoczenie Narodowe wystąpiły z NK ZSN, grupy te bowiem, wbrew stanowisku Unii i Konfederacji, nie chciały udzielić poparcia POW „zanim nie nastąpi targ z rządami państw centralnych o stosunek do kwestii polskiej.“ Zob. Nastroje polityczne w Warszawie, NKN, 101, k. 475.

⁴¹ *Dokumenty Naczelnego Komitetu Narodowego 1914—1917*, s. 179—180.

nym z motywów znanej odezwy NK ZSN z 1 września 1915 r. o odroczeniu werbunku do Legionów⁴².

Hasło antywerbunkowe spowodowało zróżnicowanie stanowisk wewnątrz Narodowego Związku Chłopskiego. Przeciwno temu hasłu wypowiedział się Aleksander Zawadzki. Dał temu wyraz w 29 numerze „Polaki”, wydanym przez siebie w październiku 1915 r. Był on zwolennikiem tworzenia państwa polskiego w oparciu o Niemcy. Przeciwnicy Zawadzkiego w łonie NZCh. 26 października 1915 utworzyli Związek Ludu Polskiego⁴³. Organizacja ta różniła się od secesji Zawadzkiego jedynie antywerbunkową taktyką polityczną. Związek Ludu Polskiego brał udział w pracach Konfederacji Polskiej i zapewne podzielał koncepcje polityczne lansowane na łamach wydawanej przez Konfederację „Niepodległości”. W październikowym numerze tego czasopisma z 1915 r. stwierdzono, że koncepcja trializmu austro-węgiersko-polskiego nie jest realna, bowiem Niemcy nie zgodzą się na zbytne wzmocnienie Austrii, zaś ta ostatnia nie jest w stanie przeciwstawić się Niemcom. W tych warunkach „Niepodległość” wysunęła koncepcję utworzenia państwa polskiego ze wszystkich ziem zaboru rosyjskiego, pozostającego w sojuszu z Niemcami⁴⁴.

Natomiast Stronnictwo Ludowe wyznawało w owym czasie program trializmu austro-węgiersko-polskiego i występowało za zniesieniem hasła antywerbunkowego. Dało temu wyraz w czasie obrad stronnictw aktywnistycznych nad utworzeniem Rady Narodowej, toczących się w Warszawie 6 i 7 listopada 1915⁴⁵. Ta postawa Stronnictwa Ludowego uwarunkowana była jego związkami z Ligą Państwowości Polskiej, prowadzącą aktywną działalność w duchu trialistycznym. Związki te wynikały z oddziaływania na Stronnictwo Ludowe tych działaczy Ligi Państwowości Polskiej, którzy przed wybuchem wojny pozostawali w stosunkach z „Zaraniem”. Do takich należeli Józef Dąbrowski (Grabiec), Rafał Radziwiłowicz i Zygmunt Chmielewski.

Mozna więc stwierdzić, iż ruch chłopski w Królestwie Polskim w okresie od wybuchu wojny do powstania Polskiego Stronnictwa Ludowego, tj. od grudnia 1915 r., w związku z kwestią polską orientował się na państwa centralne. Początkowo dominuje koncepcja proaustriacka z pewną rezerwą ze strony grupy „Zarania” i Narodowego Związku Chłopskiego, a następnie zaczyna upowszechniać się koncepcja proniemiecka — do której z rezerwą z pozycji trialistycznych będzie się odnosiła grupa „Zarania”, występująca jako Stronnictwo Ludowe.

Szerzenie się w ruchu chłopskim w Królestwie Polskim idei budowy jednozaborowego państwa polskiego w oparciu o Niemcy było konsekwencją postępującego osłabienia pozycji Austro-Węgier w dwuprzymierzu, stanowiło też w pewnym sensie odpowiedź na wzrost zainteresowań sprawą polską niemieckiej burżuazyjnej opinii publicznej, wysuwającej

⁴² Genezę hasła antywerbunkowego omawia H. Jabłoński, *Polityka Polskiej Partii Socjalistycznej w czasie wojny 1914—1918*, Warszawa 1953, s. 177—179.

⁴³ NKN, 105, k. 680; *Szkodliwe warcholstwo*, „Polak”, nr 3 z listopada 1916; *Oświadczenie*, „Polak”, nr 1 z lipca 1916; Jan Młot, *W sprawie organizacji ludowej*, „Polska Ludowa” z 1 listopada 1916.

⁴⁴ *O samodzielność Polski*, „Niepodległość”, nr 9 z 10 października 1915; *Wskazania polityczne*, tamże, nr 9; *Nasza taktyka*, tamże, nr 10 z 15 grudnia 1915.

⁴⁵ Relacja ze zjazdu warszawskiego odbytego w dniach 6—7 listopada, opracowana przez Stanisława Kota, NKN, 102, k. 17.

w rozmaitych wersjach propozycje związania przyszłości Królestwa Polskiego z oficjalną polityką niemiecką⁴⁶.

Płaszczyzna polityki aktywistycznej stronnictw chłopskich stała się główną przesłanką ich zjednoczenia. Na konferencji odbytej w Warszawie 4—6 grudnia 1915 przedstawiciele Stronnictwa Ludowego, Stronnictwa Chłopskiego i Związku Ludu Polskiego utworzyli Polskie Stronnictwo Ludowe⁴⁷. Jednoczące się grupy polityczne zobowiązały się wystąpić z bloków politycznych, do których należały. W odniesieniu do Legionów i NKN uchwała z 5 grudnia 1915 stwierdzała: „Polskie Stronnictwo Ludowe uważa Legiony Polskie za początek armii polskiej i popiera je moralnie i materialnie“⁴⁸. W uchwale nie ustosunkowano się do werbunku. Wyraził się w tym kompromis pomiędzy Związkiem Chłopskim i Związkiem Ludu Polskiego a Stronnictwem Ludowym. To ostatnie w dyskusjach dotyczących podstaw zjednoczenia ruchu chłopskiego wypowiadało się przeciwko hasłu antywerbunkowemu⁴⁹. W cytowanej uchwale stwierdzono, iż PSL „dąży do osiągnięcia zupełnej niepodległości narodu polskiego“, nie precyzując bliżej jej charakteru. Przy tym uchwała podnosiła potrzebę utworzenia politycznej reprezentacji Królestwa Polskiego w postaci Rady Narodowej, „która powinna działać w porozumieniu z galicyjskim Naczelnym Komitetem Narodowym“.

18 grudnia 1915 r. PSL weszło w skład Centralnego Komitetu Narodowego, do którego należały również: PPS, NZR, Związek Patriotów, Związek Niepodległości, Grupa Radykałów Narodowych i szereg osób „bezpartyjnych“. Celem, jaki CKN chciał osiągnąć, było „Niepodległe Państwo Polskie“. „Podwaliną“ tego państwa miały być ziemie zaboru rosyjskiego. CKN wypowiedział się przeciwko wszelkim próbom podziału Królestwa Polskiego. Wobec NKN miał być niezależny, wchodząc z nim w porozumienie. Deklaracja CKN zawierała stwierdzenie, że „Państwo Polskie“ w walce z Rosją będzie sojusznikiem politycznym państw centralnych. CKN miał dążyć — przy „odpowiednich koncesjach“ ze strony Niemiec i Austrii — do utworzenia armii polskiej, której zaczął byćby Legiony. Celem usiłowań CKN miało być również zorganizowanie szerszej reprezentacji politycznej Królestwa Polskiego⁵⁰.

20 grudnia 1915 r. przedstawiciele PSL na zjazd CKN urządzili własne zebranie, które w sprawach politycznych podjęło następującą uchwałę: „Zebranie przedstawicieli organizacji ludowych z różnych stron kraju uznaje za najważniejsze zadanie Polskiego Stronnictwa Ludowego w dobie obecnej zdobycie Niepodległej Polski Ludowej i w tym przede wszystkim kierunku poleca siły jego skierować“⁵¹. Powyższa uchwała ma cha-

⁴⁶ Zob. H. Jabłoński, op. cit., s. 145—148; L. Grosfeld, *Sprawa polska w pierwszej wojnie światowej w: Ruch robotniczy i ludowy w Polsce w latach 1914—1923*, Warszawa 1960, s. 74—77; J. Pajewski, „Mitteleuropa“. *Studia z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie pierwszej wojny światowej*, Poznań 1959, s. 72—111.

⁴⁷ Do pierwszego zarządu PSL weszły następujące osoby: Tomasz Nocznicki, Stanisław Osiecki, dr Pawlikowski — ze Stronnictwa Ludowego, Gustaw Daniłow-ski, Norbert Barlicki, Słiwiński — ze Związku Chłopskiego, Wacław Dunin, Aleksander Graff i Heliński — ze Związku Ludu Polskiego. Prezesem wybrany został Tomasz Nocznicki. Zob. Zjazd związków chłopskich w Królestwie Polskim, NKN, 107, k. 73.

⁴⁸ Uchwała zapadła 5 grudnia 1915, „Polak“ nr 1 z lipca 1916.

⁴⁹ A. Bogusławski, op. cit., s. 282—283.

⁵⁰ H. Jabłoński, op. cit., s. 188—189, 553.

⁵¹ Protokół zebrania PSL z 20 grudnia 1915 r., NKN, 105, k. 685.

rakter ogólnikowy. Przytoczyłem ją jednak, aby wskazać na wagę problemu odbudowy państwowości polskiej w początkowym okresie działalności PSL. Pozytywny program polityczny PSL wynikał już z przynależności tego stronnictwa do CKN. Pełniej został on wyrażony na zjeździe PSL w Lublinie, odbytym 11—13 czerwca 1916 z udziałem przedstawicieli ze strefy okupacji austriackiej; delegaci z terenu okupacji niemieckiej nie otrzymali przepustek i udziału w zjeździe nie wzięli.

W referacie dotyczącym aktualnej sytuacji politycznej, wygłoszonym przez Wacława Dunina, wypowiedziano się przeciwko koncepcji austro-polskiego rozwiązania kwestii polskiej, a to z następujących powodów: po pierwsze — przyłączenie Królestwa Polskiego do Galicji nie było realną koncepcją z uwagi na drugorzędną rolę Austrii w dwuprzemierzu, po drugie — zdaniem referenta — w przypadku austro-polskiego rozwiązania kwestii polskiej Niemcy nieuchronnie chciałyby przyłączyć część Królestwa do swego terytorium, po trzecie — rozwiązanie trialityczne oznaczało rezygnację z obszarów Litwy i Rusi. „Na ziemiach tych — stwierdził referent — polskość jest zagrożona, gdy tymczasem w Galicji nie grozi nam żadne niebezpieczeństwo. W razie powstania Polski Niepodległej przyłączenie do niej Galicji staje się tylko kwestią czasu”⁵². O ziemiach zaboru pruskiego referent nie wspominał. Nie mogło być zresztą inaczej, skoro PSL przyjmowało koncepcję budowy jednozaborowego państwa polskiego w oparciu o Niemcy. Nie oznacza to jednak, iż ta koncepcja była jedynie biernym odbiciem planów niemieckich w sprawie polskiej. W planach tych bowiem, oficjalnych i nieoficjalnych, nie mieściły się koncepcje niektórych polskich ugrupowań politycznych, dotyczące ziem wschodnich dawnej Polski. Ogólnie znane są też aneksjonistyczne tendencje polityki niemieckiej w stosunku do Królestwa Polskiego. Niewątpliwym odbiciem tego stanu rzeczy było też opowiedzenie się zjazdu PSL za zniesieniem granicy okupacyjnej i niepodzielnością Królestwa Polskiego.

Zjazd wypowiedział się za potrzebą porozumienia się reprezentacji politycznej Królestwa z NKN jako reprezentacją polityczną Galicji. Równocześnie podjął uchwałę wymierzoną przeciwko działalności Departamentu Wojskowego NKN na terenie Królestwa Polskiego, jako że „DW bynajmniej ze zdaniem organizacji dawnego zaboru rosyjskiego się nie liczy, przeciwnie usiłuje im narzucić swoją wolę, ...prowadzi na swoją rękę werbunek do Legionów, wtedy, gdy stronnictwa niepodległościowe uchwałyły go na pewien czas wstrzymywać, wreszcie — ...DW wbrew uroczystym zapewnieniom oficjalnych przedstawicieli NKN intryguje przeciwko organizacjom politycznym dawnego zaboru rosyjskiego i tworzy tu na swoją rękę grupki, które uznają NKN za swoją władzę”⁵³. Powyższa uchwała korygowała stanowisko PSL w sprawie werbunku, wyrażone w uchwale z 5 grudnia 1915 r.

W referacie zjazdowym zwrócono uwagę na trudne warunki bytowania społeczeństwa polskiego pod okupacją państw centralnych, stwierdzając jednak równocześnie, że z uwagi na wojnę tych państw z Rosją „na tyłach nie powinniśmy stwarzać mocarstwu centralnym umyśl-

⁵² *Sprawozdanie z pierwszego zjazdu ogólnego Polskiego Stronnictwa Ludowego, jaki się odbył w Lublinie dnia 11, 12 i 13 czerwca 1916 roku*, „Polak” nr 1 z lipca 1916.

⁵³ NKN, 105, k. 670, Uchwała ta nie została wydrukowana w organach prasowych PSL.

nie trudności, które by im przeszkadzały w prowadzeniu wojny“⁵⁴. Po-
wyższe zalecenie miało niejako neutralizować szerzące się w PSL na-
stroje antyokupacyjne. O nastrojach tych może świadczyć odezwa PSL
okręgu radomskiego z maja 1916 r., w której stwierdzono: „Dawniej nas
mordował i gnębił żandarm rosyjski, a teraz morduje i poniewiera żan-
darm austriacki. — Zjednoczmy się; szykujmy się na tę godzinę, kiedy
trzeba będzie wszystkim upomnieć się o swoją własną ojczyznę“⁵⁵.

Wreszcie zjazd PSL uchwalił program partyjny. Zawarty w nim po-
stulat odbudowy niepodległości Polski miał charakter ogólnikowy. Ze
sformułowań programu interesujący jest natomiast postulat, aby nie-
podległa Polska miała samodzielność gospodarczą; jej ustroj wewnętrzny
powinien sprowadzać się do demokracji parlamentarnej⁵⁶.

Na początku września 1916 r., w atmosferze pertraktacji niemiecko-
austriackich na temat sprawy polskiej oraz w warunkach wzmożonego
konfliktu pomiędzy Piłsudskim a Komendą Legionów i DW NKN, od-
było się w Warszawie posiedzenie Rady PSL, w skład której wchodzili
przedstawiciele zorganizowanych okręgów, członkowie zarządu i re-
dakcji organu prasowego. W podjętej uchwale Rada PSL wysunęła po-
stulat „niezwłocznego ogłoszenia niepodległości Polski, wytworzenia rzą-
du polskiego i wojska polskiego“. Ziemię zaboru rosyjskiego w uchwale
tej uznane zostały za „podstawę do stworzenia państwa polskiego“. Rada PSL
zaprotestowała przeciwko działalności Departamentu Wojsko-
wego NKN, zaś do Piłsudskiego wystosowała adres hołdowniczy⁵⁷. Przed-
stawiona linia polityczna PSL świadczyła o tym, że stronnictwo to stawało
się jednym z ogniw obozu Piłsudskiego. Potwierdza to szereg faktów bez-
pośrednich. Znamienne, iż tacy działacze PSL, jak Juliusz Poniatowski,
Kazimierz Bagiński, Paweł Jankowski, Antoni Jaros, Aleksander Bogu-
sławski byli członkami POW. Komendy powiatowe tej organizacji za
pośrednictwem członków i sympatyków PSL prowadziły swoją akcję
werbunkową na wsi⁵⁸. Akcja ta znalazła poparcie na pierwszym zjeździe
PSL.

Trudno jest określić absolutną skalę wpływów PSL na wsi w inte-
resującym nas okresie czasu. Możemy tylko podać dane niekompletne.
W połowie 1916 r. na Lubelszczyźnie istniało ponad 20 kół. Aktywnością
wyróżniało się też PSL w Radomskim i Kieleckim. W powiecie łódzkim
w końcu 1916 r. miało istnieć 26 kół, zaś w piotrkowskim — w marcu

⁵⁴ *Sprawozdanie z pierwszego zjazdu ogólnego Polskiego Stronnictwa Ludowego*.

⁵⁵ NKN, 107, k. 156.

⁵⁶ *Program Polskiego Stronnictwa Ludowego*, Warszawa 1916. Do Komisji programowej pierwszego zjazdu PSL weszli: Mastalerz, Poniatowski, Pawłowski, Kunczewicz, Bagiński, Bogusławski, Jemielewski, Fijałkowski z Piotrkowskiego i Mamacz z Lubelskiego. Zob. NKN, 105, k. 673.

⁵⁷ „Legiony Polskie — czytamy w adresie — w ostatnich miesiącach przeżyły wielkie bitwy, okryły się nową chwałą. Wspaniała ich bitność pozwoliła im odepchnąć natarcie przeważających wojsk rosyjskich. Tobie, Komendancie, przede wszystkim składamy hołd i cześć za utrzymanie należytego stanu moralnego wśród żołnierza polskiego w tak ciężkiej dla narodu chwili. Czekamy tej wielkiej godziny, gdy naród cały będzie mógł oddać wszystkie swe siły armii polskiej, a Ciebie powołać na wodza“. *Zjazd członków Rady P.S.L.*, „Komunikat“ nr 11 z 21 września 1916 r.

⁵⁸ A. Bogusławski, op. cit., s. 284; W. Brzozowski, op. cit., s. 325; J. Mazurek, *Wspomnienie chłopca-peowiaka*, „Niepodległość“ t. II, 1930, s. 285; P. Koczara, *Pułtuskie w latach 1915—1918*, „Niepodległość“ t. IV, 1931; J. Klimmek, *Retkinia a odradzająca się Polska*, tamże.

1917 r. — 11 kół. Ponadto wyróżniały się ogniska działalności PSL w powiatach: wieluńskim, sieradzkim, pułtuskim, łukowskim, rypińskim, mińsko-mazowieckim, łowickim i brzezińskim⁵⁹.

Obok PSL prowadziła działalność grupa Aleksandra Zawadzkiego, określająca się jako Narodowy Związek Chłopski, chociaż stanowiła tylko jeden z jego dawnych odłamów. Podstawą dla określenia jej stanowiska politycznego może być memoriał z 16 kwietnia 1916 r. złożony w NKN przez Aleksandra Zawadzkiego, Janusza Szwejcera i Antoniego Piątkowskiego⁶⁰. Memoriał stwierdzał, że głównym wrogiem narodu polskiego jest Rosja. Wynikać z tego miała konieczność współdziałania Polaków z państwami centralnymi. Współdziałanie to powinno polegać na organizowaniu „pomocniczej orężnej siły polskiej“, której podstawą miały być Legiony. W związku z tymi propozycjami pozostawało gwałtowne zwalczanie przez secesję Aleksandra Zawadzkiego — w prasie i drukach ulotnych — antywerbunkowego stanowiska Piłsudskiego.

Zawadzki i jego zwolennicy dowodzili potrzeby współdziałania przedstawicieli społeczeństwa polskiego z państwami centralnymi. Memoriał stwierdzał: „— współdziałać należy nie tylko przez organizację pomocniczej orężnej siły polskiej, lecz również przez utrzymanie ładu i bezpieczeństwa na tyłach armii, zatem przez planowe łagodzenie rozgoryczenia ludności szczególnie na terenach czasowo okupowanych, oraz przez energiczne przeciwstawianie się wszelkim fermentom rewolucyjnym, wzbudzającym ku nam nieufność mocarstw centralnych i odciągającym z frontu ich siły do pilnowania porządku na tyłach“⁶¹.

Memoriał nie precyzował jaki obszar powinno obejmować państwo polskie. Wynikało to z germanofilskiego minimalizmu secesji Zawadzkiego w tym przedmiocie. Natomiast w memoriale wysunięty został postulat monarchicznego ustroju państwa polskiego. Na łamach „Ludu Polskiego“, organu secesji Zawadzkiego, stwierdzono: „Wielki król z lada-jakiego materiału zrobi wielki naród“⁶². Na łamach tegoż organu zalecano chłopom, aby pod firmą Narodowego Związku Chłopskiego podejmowali rezolucje następującej treści: „— uchwalamy, aby zwrócić się do obu zwycięskich mocarstw centralnych z usilnym przedstawieniem o jak najspieszsze, jeszcze podczas trwania wojny, ogłoszenie Niepodległego Państwa Polskiego, opartego o własną polską armię i sejm, wychodzący z woli ludu“⁶³.

Obecnie zwróćmy uwagę na pewne aspekty programu agrarnego w ruchu chłopskim w interesującym nas okresie czasu. Można mianowicie zaobserwować zjawisko, iż program agrarny był częściowo funkcją postulatów politycznych. Postulaty agrarne były wysuwane nie tylko ze względu na określone cele społeczne, ale również ze względu na cele polityczne. Taki charakter posiadał program agrarny Związku Chłopskiego. Ogłoszony on został nie przypadkowo w 1915 r. Gdy okazało się,

⁵⁹ A. Bogusławski, *Ruch ludowy w czasie wojny 1914—1918 w Królestwie Polskim w świetle wspomnień (lipiec 1916— listopad 1918 r.)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego“ t. II, 1960, s. 279—281; NKN, 105, k. 695; Błastoszewski, *Z powiatu łódzkiego*, „Wyzwolenie“ z 24 grudnia 1916; *Z okręgu piotrkowskiego*, „Wyzwolenie“ nr 10—11 z 18 marca 1917.

⁶⁰ NKN, 105, k. 276.

⁶¹ Tamże.

⁶² G. Wierny, *Co nam niesie nasz król?*, „Lud Polski“ nr 8 z października 1916.

⁶³ „Lud Polski“ nr 9 z października 1916.

że chłopi w Królestwie Polskim przejawiają mało pozytywnego zainteresowania akcją werbunkową do Legionów, gdy zarysowały się zasadnicze trudności pozyskania chłopów dla politycznej współpracy z państwami centralnymi (o czym niżej będzie jeszcze mowa), wówczas powstał problem użycia skuteczniejszych dla tego celu środków. Środkiem takim miał być właśnie program agrarny.

„Związek Chłopski — czytamy — dąży: Do wywłaszczenia gruntów państwowych, donacyjnych, apanażowych oraz do wykupu większej własności. Grunty te zostaną pod zarządem władz krajowych, a oddane będą na wieczyste użytkowanie małorolnym, w ilości dostatecznej do prowadzenia samodzielnej gospodarki“⁶⁴. W sformułowaniu powyższym wysunięte zostały głównie takie postulaty, których realizacja była w istocie rzeczy możliwa przy istnieniu państwowości polskiej. Zdając sobie sprawę z wagi kwestii agrarnej w środowisku chłopskim, Związek Chłopski w cytowanym programie stwarzał równocześnie pewne perspektywy rozwiązań bardziej radykalnych. „— W Niepodległej Polsce — czytamy — można iść dalej i uczynić całą ziemię własnością niepodległego ludu polskiego, która byłaby własnością tylko tych, którzy będą na niej pracowali“. Mamy tu niejako zapowiedź wywłaszczenia wielkiej własności ziemskiej prywatnej. Ale warunkiem realizacji tych mało sprecyzowanych postulatów była — jak wynika z programu — odbudowa państwowości polskiej.

Podobny aspekt miały niektóre sformułowania programu agrarnego Stronnictwa Ludowego z 1915 r. Stronnictwo to, wysuwając ideę parcelacji wielkiej własności ziemskiej przy pomocy banku parcelacyjnego, kontynuowało linię „Zarania“ z okresu przedwojennego. Biorąc jednak za punkt wyjścia aktualne idee polityczne, linię tę modyfikowało. Stronnictwo Ludowe bowiem mówiło o „nadziale“ ziemią z dóbr apanażowych, poduchownych, donacyjnych i państwowych⁶⁵. Zasadnicza treść powyższego programu agrarnego Stronnictwa Ludowego została zawarta w programie agrarnym PSL z 1916 r.⁶⁶

Na wskazane elementy programu agrarnego stronnictw chłopskich można patrzeć też nieco inaczej: nie z punktu widzenia celów politycznych, ale z punktu widzenia skutków odbudowy państwowości polskiej dla formułowania programów agrarnych. Wydaje się jednak, że ten drugi typ związku programów agrarnych z postulatami politycznymi w kontekście wydarzeń interesującego nas okresu miał charakter drugorzędny. Silniejsza była w owym czasie tendencja upatrywania w programie agrarnym narzędzia realizacji celów politycznych.

Zwróćmy obecnie uwagę na problem kontaktów pomiędzy stronnictwami chłopskimi Królestwa i Galicji w latach 1914—1916. Źródła przeze mnie wykorzystane — zarówno cytowane, jak i nie cytowane w niniejszym opracowaniu, np. Teki Wysłouchów, „Piast“, wspomnienia Rączkowskiego i inne — nie zawierają w tym zakresie żadnych danych. Myślę, że w interesującym nas okresie czasu żadnej uzgodnionej współpracy pomiędzy stronnictwami chłopskimi Królestwa i Galicji nie było. Dla takiego sądu istnieją dość zasadnicze przesłanki. PSL Lewica, czyli

⁶⁴ *Nasze dążenia*, „Lud i wolność“ 1915, nr 1; również *O sprawie chłopskiej*, „W przededniu“ nr 3 z lipca 1915.

⁶⁵ *Do czego dąży Stronnictwo Ludowe?*, b.m. i r.w.

⁶⁶ *Sprawozdanie z pierwszego zjazdu ogólnego Polskiego Stronnictwa Ludowego*.

grupa Stapińskiego, początkowo poparła NKN i Legiony. Jednak już w drugiej połowie 1914 r. stronnictwo to przestało się angażować w kierunku orientacji proaustriackiej. Stan taki trwał do końca interesującego nas okresu. PSL „Piast” również początkowo poparło NKN, ale już od przelomu 1914/1915 r. zaczęło przechodzić na orientację prokoalicyjną i w tej płaszczyźnie współpracowało z endecją galicyjską⁶⁷. Natomiast stronnictwa chłopskie w Królestwie prowadziły działalność w duchu orientacji na państwa centralne. W tych warunkach trudno było mówić o współpracy stronnictw chłopskich dwóch dzielnic. Natomiast sytuacja ulegnie zmianie wówczas, gdy po rewolucji w Rosji PSL w Królestwie przejdzie do opozycji wobec okupantów i stanie na wspólnej z PSL „Piast” platformie walki o zjednoczenie wszystkich dzielnic polskich w niepodległe państwo. W tych warunkach stronnictwa chłopskie w Królestwie i Galicji nawiążą stopniowo wzajemne kontakty.

Stronnictwa chłopskie w Królestwie Polskim w okresie od wybuchu wojny do Aktu 5 Listopada nie miały szerszych wpływów politycznych w masach chłopskich. Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy była ich słabość organizacyjna. Wynikała ona częściowo z tego, że na skutek mobilizacji część działaczy ruchu chłopskiego znalazła się w wojsku rosyjskim. Ruch „zaraniarski” osłabiony został wspomnianymi już wyżej areztowaniami. Poza tym działalność stronnictw chłopskich była ograniczona przez warunki polityczne pod okupacją państw centralnych. Istniały mianowicie ograniczenia w zakresie ruchu osobowego i pocztowego, odbywania zgromadzeń i zebrań, organizowania stowarzyszeń, kolportażu druków, w stosunku do których obowiązywała cenzura prewencyjna⁶⁸.

Niewielkie wpływy polityczne stronnictw chłopskich w Królestwie Polskim były jednak głównie odzwierciedleniem niepopularności idei aktywistycznych w środowisku chłopskim. Wymownym tego wyrazem był stosunek chłopów do Legionów i akcji werbunkowej.

W relacji oficera legionowego z przemarszu jego oddziału od Brzeska przez Kieleckie, Radomskie do Dębina i z powrotem przez Skarżysko, Miechów, Wolbrom, Katowice do Suchej stwierdza się, że na całej trasie przemarszu legionieści doznali przyjaznego przyjęcia jedynie we wsi Antoniów pod Ostrowcem. Stosunek chłopów do legionistów w pozostałych wsiach był nieufny i podejrzliwy⁶⁹. W listopadzie 1914 r. w okolicach Aleksandrowa Kujawskiego Polska Organizacja Narodowa przeprowadzała tzw. „spisy mobilizacyjne”. W raporcie dotyczącym tej sprawy stwierdza się, że spisy te wśród ludności wiejskiej wywołały „wzburzenia”, a w niektórych miejscowościach chłopcy odgrązali się, że przymusowej brance stawiać będą czynny opór⁷⁰. W powiecie jędrzejowskim młodzież chłopska zdolna do noszenia broni w chwili przybycia emisariusza Departamentu Wojskowego NKN kryła się w stodołach, uciekała do lasu,

⁶⁷ K. Dunin-Wąsowicz, *Ludowcy galicyjscy w czasie pierwszej wojny światowej*, KH LXV, 1958, s. 39—56.

⁶⁸ Odnośnie zarządzenia władz okupacyjnych podane zostały na łamach „Dziennika Rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa warszawskiego”, „Dziennika Rozporządzeń władz cesarsko-niemieckich w Polsce”, „Dziennika Rozporządzeń c. i k. Zarządu Wojskowego w Polsce” oraz „Dziennika Rozporządzeń c. i k. Jeneralnego Gubernatorstwa Wojskowego dla austriacko-węgierskiego obszaru okupowanego w Polsce”.

⁶⁹ Relacja ta pochodzi z końca 1914 r. Podpisał ją „Gustaw”. Zob. NKN, 91.

⁷⁰ Sprawozdanie Obywatela Łady z podróży i pobytu organizacyjnego we Włocławku i Aleksandrowie, listopad 1914, NKN, 111.

aby jej nie brano „w żołdacy do strzelców“⁷¹. Podobnie rzecz się miała w powiecie radomszczańskim. Legioniści byli tam nazywani „powstańczołuchami“⁷². We wsi Siedlce w powiecie radomszczańskim chłopci mówili, że wolą zapłacić karę niż pójść na zebranie związane z akcją legionową⁷³. W powiecie radomskim kursowały pogłoski że chłopci będą przymusowo wcielani do Legionów. Z tego powodu mieszkańcy gminy Zakrzów napadli na urząd gminny, niszcząc wszystkie papiery⁷⁴.

Znamienna dla nastrojów na terenie okupacji austriackiej była opinia, że kolumny robotnicze — o których niżej — organizowane były z inicjatywy legionistów, i że miała to być jedna z form zaciągu legionowego⁷⁵. Pod wpływem takich pogłosek chłopci w powiecie kozienickim grozili zabiciem oficerom werbunkowym. Podobne reakcje chłopów wystąpiły również w powiatach lubelskim i sandomierskim⁷⁶.

Znany jest fakt bezpośredniego starcia pomiędzy chłopami a legionistami. Miał on miejsce 2 lutego 1915 r. w Bolesławiu w powiecie będzińskim. W tym to dniu tłum chłopów, zbrojni w widły i inne narzędzia gospodarskie, liczący kilkaset osób ze wsi Bukowna, przybył do Bolesławia, aby zaatakować lokal legionowej komendy placu. Był wzbudzony i podniecony wieścią, że Austria i organizatorzy Legionów zamierzają przywrócić w Królestwie pańszczyznę. Mimo wezwania komendanta warty do cofnięcia się, szturmowano do bramy domu, w którym była siedziba komendy placu. Z jednej i z drugiej strony użyta została broń. Na gościńcu zostało dwóch zabitych chłopów⁷⁷. W raportach komendanta placu i DW NKN tłumaczy się te wypadki agitacją „Rosjan, szpiegów i rusofilów“. Natomiast Jędrzej Moraczewski stwierdził, że wypadków w Bolesławiu „nie można kłaść na karb agitacji wrogich nam żywiołów“⁷⁸.

W niektórych wsiach powiatu miechowskiego, w okolicach Słomnik i Proszowic, podczas ofensywy rosyjskiej na Kraków chłopci napadali na dwory tych właścicieli, którzy pozostawali w stosunkach z legionistami⁷⁹. Chłopci unikali składania wszelkich podpisów, aby uchronić się od ewentualności stwierdzenia swej przynależności do Legionów. W powiecie opatowskim uczęszczające do szkoły dzieci z nakazu rodziców nie podpisywały swoich zeszytów, bo „spisują do Legionów“. Członkowie komitetów ratunkowych stwierdzali, że przy spisywaniu szkód wojennych chłopci nie chcieli podpisywać protokołów⁸⁰. W powiecie płońskim, jeżeli jakiś chłop dał datek na akcje podejmowane przez Departament Wojskowy NKN, zastrzegali aby nazwiska jego nie umieszczać na liście⁸¹.

⁷¹ Raport kuriera DW NKN z 30 maja 1915, NKN, 326.

⁷² II Zjazd emisariuszy DW NKN 3 maja 1915 r. w Piotrkowie, NKN, 311.

⁷³ Raporty werbunkowe z powiatu radomszczańskiego, NKN, 93, k. 301.

⁷⁴ Sprawozdania delegata NKN z 20 grudnia 1915, NKN 192, k. 222—223.

⁷⁵ Raport oficera werbunkowego z maja 1916 r., NKN, 319.

⁷⁶ Raport oficera werbunkowego w Kozienicach z 31 grudnia 1915, NKN, 330; Raport St. Lewickiego z Lublina z 6 stycznia 1916, NKN 333; Raport oficera werbunkowego w Sandomierzu z 20 maja 1916, NKN 346.

⁷⁷ Z działalności Departamentu Wojskowego w Królestwie w drugiej połowie lutego 1915 r., NKN, 314. Zob. również: Obecne położenie w Królestwie Polskim, NKN, 101.

⁷⁸ Sprawozdanie delegata inż. Jędrzeja Moraczewskiego z 18 lutego 1915 r., NKN, 192, k. 112.

⁷⁹ Raport z powiatu miechowskiego z 15 lutego 1915, NKN, 94; Sprawozdanie ze stanu Królestwa Polskiego za okres do 30 czerwca 1915, NKN, 91.

⁸⁰ Raport oficera werbunkowego w Opatowie z 14 czerwca 1916, NKN, 338.

⁸¹ Sprawozdanie z objazdu powiatu pńskiego z 30 września 1916, NKN, 88.

Czynniki określające negatywny stosunek chłopów do Legionów i akcji werbunkowej były różnorodne. Jednym z nich była polityka gospodarcza państw centralnych w Królestwie. Przez jej pryzmat chłopcy oceniali idee aktywistyczne. Dotkliwie dla wsi były rekwizycje zwierząt, przeprowadzane przez lokalne władze okupacyjne. Uciążliwość tych rekwizycji była tym większa, że na skutek braku paszy i epidemii obniżył się znacznie stan pogłowia zwierząt⁸². Władze okupacyjne zapewniły sobie monopol na zakup płodów rolnych, przy czym sprzedaż płodów miała charakter obowiązkowy. Dla producentów wyznaczone zostały określone normy spożycia. Niestosowanie się do nich było karane grzywną lub aresztem. Dodajmy, że okupanci realizowali swoją politykę gospodarczą w odniesieniu do wsi w warunkach znacznego obniżenia się produkcji rolnej w następstwie zniszczeń wojennych, braku rąk do pracy i niedostatecznej siły pociągowej⁸³. Wojsko niemieckie wkraczając do Królestwa zachowywało się niejednokrotnie brutalnie wobec ludności cywilnej, dopuszczało się profanacji przedmiotów kultu religijnego⁸⁴. Okoliczności te nie sprzyjały ukształtowaniu się przyjaznego stosunku ludności wiejskiej do państw centralnych.

W okupacji austriackiej w interesującym nas okresie czasu wrogi stosunek ludności wiejskiej do okupanta spowodowany był również tworzeniem się drużyn robotniczych. Sprawą tą zajmowały się komendy obwodowe na zasadzie polecenia wydanego przez Generał-Gubernatorstwo Lubelskie w październiku 1915 r. W związku z powyższym zarządzeniem przez całą zimę władze austriackie przeprowadzały spis ludności wiejskiej. Jej stosunek do kolumn robotniczych był wybitnie wrogi. Podczas dokonywania spisów chłopcy opuszczali gospodarstwa i ukrywali się. Zdarzały się też starcia z żandarmami. Fakty takie stwierdziłem w powiatach koneckim, lubelskim i radomskim⁸⁵. Przymusowe wcielanie ludności do drużyn robotniczych zaczęło się na wiosnę 1916 r. W odpowiedzi na to chłopcy ukrywali się w lasach i na polach; z kolei żandarmeria austriacka urządziła na nich nocne obławy. Szczególnie znane tego rodzaju fakty miały miejsce w powiecie radomskim⁸⁶. W gminie Jurkowice powiatu sandomierskiego chłopcy stawili żandarmom czynny opór, skutkiem czego wysłana została tam ekspedycja karna⁸⁷. Na chłopów ze wsi Oleśnicy i Lubnicy k. Stopnicy za niezgłoszenie się do oddziałów robotniczych w czerwcu 1916 r. nałożona została kara po 5000 koron z równoczesnym nakazem wyjazdu na roboty dla 500 osób. Gdy żandarmi przyszedli do wsi, chłopcy pochowali się w lasach i na polach. Podczas urządzonej przez żandarmów obławy — stawili czynny opór⁸⁸.

Źródła przez nas wyzyskane wyraźnie wskazują na to, że większość chłopów nastrojonych wrogo wobec Niemiec i Austrii odnosiła się równocześnie z pewną sympatią do Rosji. Przyczyny tego były różne. Chłopcy

⁸² Wł. Grabski, J. Stojanowski, J. Wareżak, *Rolnictwo Polski 1914—1920*. Zob. *Polska w czasie wielkiej wojny (1914—1918)* t. III, Warszawa 1936, s. 332.

⁸³ Tamże, s. 308, 338, 397, 400.

⁸⁴ Zeznania oficera D. z I pułku, NKN, 111; Wywiad z legionistą Cynarskim z 21 października 1914, NKN, 85, k. 1.

⁸⁵ Raport delegata DW NKN w Lublinie, St. Lewickiego, z 6 stycznia 1916, NKN, 333; Raport oficera werbunkowego w Radomiu z 4 stycznia 1916, NKN, 344.

⁸⁶ Raport oficera werbunkowego w Białobrzegach z maja 1916, NKN, 319.

⁸⁷ Raport oficera werbunkowego w Sandomierzu z 7 czerwca 1916, NKN, 346.

⁸⁸ Raport oficera werbunkowego w Busku z czerwca 1916 r., NKN, 321.

wierzyli w potęgę Rosji. Wyparcie wojsk rosyjskich z Królestwa początkowo traktowali jako fakt tymczasowy. Sądzi, iż Rosja utracony obszar niebawem odzyska i wówczas srodze ukarze rodziny legionistów. Tego rodzaju poglądy były również urabiane wśród chłopów przez propagandę pozostałych w Królestwie Rosjan⁸⁹. Chłopi w Królestwie odczuwali pewien naturalny związek z armią rosyjską, co wynikało z prostego faktu przynależności do tej armii ich synów i braci. Okoliczność ta sprawiła, iż określali wojska rosyjskie jako „nasze“⁹⁰. W pewnym stopniu określenie to było odbiciem reliktu wiernopoddania. Emisariusz Departamentu Wojskowego NKN donosił, że chłopi z Żarek i okolicy w powiecie częstochowskim byli na tyle „cesarscy“, że wymawiając „Mikołaj“ zdejmowali z czoła czapkę z głowy i uważali za zaszczyt mówienie po rosyjsku⁹¹. W okolicy Jędrzejowa na zebraniu zorganizowanym przez emisariusza Departamentu Wojskowego NKN chłopi nazywali siebie „ludźmi carskimi“⁹². W okolicach Pińczowa w czasie walk pozycyjnych chłopi przejmowali od żołnierzy rosyjskich niektóre zwroty językowe, sposób zachowania się itp., zaś po zmianie frontu przychodzili do miejscowego kanonika, aby zakupić mszę na intencję „naszych“⁹³.

Ta grupa chłopów najczęściej kojarzyła sobie pojęcie Polski ze wspomnieniami ucisku pańszczyźnianego. Zwraca się na to uwagę w wielu raportach oficerów werbunkowych. Część chłopów obawiała się, że ziemię przez nich zakupioną z parcelacji przy pomocy Banku Parcelacyjnego w następstwie wycofania się armii rosyjskiej będą im odebrane i wrócone obszarnikom. Obawy takie dają się stwierdzić w odniesieniu do powiatów piotrkowskiego i noworadomskiego⁹⁴.

Bardziej uświadomieni chłopi, których była mniejszość, wypowiadając się przeciwko państwom centralnym jednocześnie żywili niechęć do Rosji. Raport oficera werbunkowego w Krasnymstawie donosił, że wśród chłopów tego powiatu popularna jest myśl odwetu na Niemcach, chociaż nie pragną powrotu Rosji⁹⁵. W powiecie stopnickim niektórzy chłopi wypowiadali się w rodzaju: „Mnie ta ani ten, ani tamten niemiły“⁹⁶. W powiecie płockim pewien chłop, który gruntownie przestudiował wydawnictwa „niepodległościowe“, oświadczył: „Dyć to wszystko słuszne, ale czemu wy tylko przeciwko Moskałowi, przecie kiedy Niemiec taki sam psubrat“⁹⁷.

⁸⁹ Sprawozdanie z akcji informacyjnej w Noworadomsku i Piotrkowie, NKN, 192, k. 410; Raport oficera werbunkowego w Lubartowie z 1 listopada 1915, NKN, 332, k. nlb; Raport oficera werbunkowego w Piotrkowie za okres 1 czerwiec — 25 czerwiec 1915, NKN, 341; Sprawozdanie z działalności Oddziału Agitacyjno-Werbunkowego DW NKN z początku 1915 r., NKN, 314, k. 22; Kwestionariusz jednorazowy oficera werbunkowego w Opocznie z 30 października 1915, NKN, 339; Raport oficera werbunkowego w Miechowie z 1 sierpnia 1915, NKN, 336.

⁹⁰ Sprawozdanie delegata inż. Jędrzeja Moraczewskiego z 18 lutego 1915, NKN, 192, k. 112; Sprawozdanie z obwodu piotrkowskiego za okres 15 lutego — 15 marca 1915, NKN, 192, k. 461.

⁹¹ Sprawozdanie z Myszkowa i Żarek z 30 maja 1915, NKN, 191.

⁹² Obecne położenie w Królestwie Polskim (początek 1915 r.), NKN, 101.

⁹³ Raport z Pińczowa i okolicy z 1 czerwca 1915, NKN, 94, k. 70.

⁹⁴ Z piotrkowskiego i noworadomskiego, 12 października 1915, NKN, 91.

⁹⁵ Odpowiedź na kwestionariusz jednorazowy oficera werbunkowego w Krasnymstawie z listopada 1915, NKN, 331.

⁹⁶ Sprawozdanie Maurycego Jaroszyńskiego z połowy 1915 r., NKN 314.

⁹⁷ Sprawozdanie ze stanu Królestwa Polskiego za okres do 30 czerwca 1915, NKN, 85, k. 405.

W tych warunkach werbunek do Legionów wśród chłopów nie dał wielkich rezultatów. Wyrazem tego są dane Centralnego Biura Poborowego Departamentu Wojskowego NKN. W okresie od lutego 1915 do kwietnia 1916 r. Biuro zwerbowało 6298 ochotników⁹⁸. Ich skład zawodowo-socjalny był następujący⁹⁹:

	w %
młodzież kształcąca się	— 13,68
urzędnicy i oficjaliści	— 4,24
handlowcy	— 4,87
rzemieślnicy	— 37,41
rolnicy	— 12,50
wyrobnicy	— 13,20
inne zawody	— 14,10

Interesujące nas kategorie „rolników“ i „wyrobników“ stanowią łącznie 25,70%, w wielkości absolutnej — 1618 osób. Jeżeli przyjęlibyśmy, że wszystkie te osoby były pochodzenia chłopskiego, to i tak musimy stwierdzić, że liczba chłopów zwerbowanych do Legionów w okresie czterech miesięcy działalności Centralnego Biura Poborowego była nikła.

Akcja legionowa dawała pozytywne wyniki w tych miejscowościach, gdzie rozwijał się zorganizowany ruch chłopski. Np. w okolicach Lubrańca, we wsiach Humlinie, Sokołowie i Żydowie we Włocławskim akcja legionowa miała zwolenników wśród czytelników „Zarania“¹⁰⁰. Podobnie rzecz się miała w Wydrzynie, Ostrówku i Woli Rudlickiej w Wieluńskim¹⁰¹, w Sułoszowej i okolicy w powiecie olkuskim¹⁰², w niektórych wsiach powiatu pińczowskiego¹⁰³ i częstochowskiego¹⁰⁴. We wsiach powiatu łowickiego i kutnowskiego Legiony miały sympatyków wśród działaczy Narodowego Związku Chłopskiego¹⁰⁵. Niektórzy chłopci odnosili się z pewną sympatią do akcji legionowej Związku Chłopskiego pod wpływem jego programu społecznego. W raporcie emisariusza DW NKN z powiatu będzińskiego stwierdzono: „— — więcej podobają mu się [chłopu] odezwy Związku Chłopskiego, w których mowa jest o majoratach i grając na tej strunie, zdaje się, więcej można będzie zdziałać“¹⁰⁶.

Nie wszyscy jednak działacze zorganizowanego ruchu chłopskiego w środowiskach lokalnych w pełni popierali akcję legionową. Niektórzy przyjmując postawę antyrosyjską jednocześnie byli przeciwnikami współdziałania politycznego z państwami centralnymi. Do takich należeli np. „zaraniarze“ w Piotrkowskim¹⁰⁷.

⁹⁸ Dane te nie obejmują ochotników (blisko 1000 osób) zwerbowanych przez Komendę Legionów.

⁹⁹ Centralne Biuro Poborowe DW NKN, NKN, 359.

¹⁰⁰ Sprawozdanie ze stanu Królestwa Polskiego za okres do 30 czerwca 1915, NKN, 85, k. 405.

¹⁰¹ Zapiski Tytusa Filipowicza z początku 1915 r., NKN, 323.

¹⁰² I Zjazd emisariuszy DW NKN, z 18 kwietnia 1915, NKN, 311, k. 9.

¹⁰³ Raport Komisarza Rządu Narodowego w Pińczowie z 2 września 1914, NKN, 111.

¹⁰⁴ Raport ogólny o sytuacji i czynnościach Oddziału Agitacyjnego w Królestwie Polskim, NKN, 314, k. 11.

¹⁰⁵ Sprawozdanie ogólne Oddziału Agitacyjno-Werbunkowego (22 lutego — 30 marca 1915), NKN, 314, k. 47.

¹⁰⁶ Sprawozdanie z Myszkowa i jego okolic z 18 lutego 1915, NKN, 192, k. 536.

¹⁰⁷ Raport z gminy Bujny w powiecie piotrkowskim z 14 czerwca 1915, NKN, 341.

Od drugiej połowy 1915 r. działacze chłopscy na prowincji pod wpływem znanej odezwy Naczelnego Komitetu Zjednoczonych Stronnictw Niepodległościowych nie popierali akcji werbunkowej. Fakty takie stwierdziłem w powiatach janowskim, stopnickim oraz kozienickim¹⁰⁸.

W ogólności można stwierdzić, iż polityka stronnictw chłopskich w Królestwie Polskim w okresie od wybuchu wojny do ogłoszenia Aktu 5 Listopada była rozbieżna z nastrojami szerokich mas chłopskich. Zmiana pod tym względem nastąpi dopiero wówczas, gdy w ruchu chłopskim zaczną się ujawniać tendencje krytyczne wobec politycznej współpracy z państwami centralnymi. Nastąpi to jednak dopiero po rewolucji w Rosji, w nowych warunkach rozwoju sprawy polskiej na arenie międzynarodowej.

Веслав Пентковский

OTNOŠENIE KREŠTYĀNSKOGO DVIŽENIĀ V KOROLEVSTVE POLSKOM
K VOПРОСУ ВОССОЗДАНИЯ ПОЛЬСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ
(АВГУСТ 1914 — НОЯБРЬ 1916)

S началом I мировой войны крестьянские политические группировки высказались за австро-германскую ориентацию. Первоначально преобладала проавстрийская концепция — с некоторой сдержанностью воспринимаемая группой „Заране” и Национальным крестьянским союзом (Narodowy Związek Chłopski), затем более распространилась пронемецкая концепция — к которой сдержанно относилась оставшаяся на проавстрийских позициях группа „Заране”. Образованное в результате объединения группы „Заране”, Союза польских крестьян (Związek Ludu Polskiego) и Национального крестьянского союза Польская партия людова (ПСЛ) восприняло мысль воссоздания польского государства на польских землях находящихся под русским гнетом с помощью Германии. Эта программа была результатом поступательного ослабления позиции Австро-Венгрии в двусоюзе и являлась также в некотором смысле опытом на возрастающую заинтересованность польским вопросом немецкой буржуазии выдвигавшей в нескольких версиях предложения связи будущего устройства Королевства Польского с официальной немецкой политикой. ПСЛ подобно тому, как ранее Крестьянский союз и группа „Заране”, являлось одним из звеньев лагера Пилсудского. Объявлено германофильскую политику вела группа Александра Завадского.

Политика крестьянских организаций не находила более широкой поддержки среди крестьян. Крестьянские массы были враждебно настроены по отношению к центральным государствам. На такое отношение крестьян влияли главным образом следующие обстоятельства: весьма тяготившая крестьянам экономическая политика оккупанта, ограничение политических свобод, организованные на территории оккупированной австрийцами рабочих групп, грабежное поведение австрийских и немецких властей по отношению к сельскому населению. Одновременно часть крестьянства в некоторой степени симпатизировала с Россией, на что влияли м. пр., убеждение части крестьянства в большой мощи царского государства, служба крестьянских сынов в рядах русской армии, прорусская политическая деятельность „Национальной демократии”, некоторые верноподданческие пережитки в сознании части крестьян, у которых польская государственность колебалась с дореформенным

¹⁰⁸ Raport oficera werbunkowego w powiecie janowskim z 23 października 1915, NKN, 325; Raport oficera werbunkowego w Busku z 30 listopada 1915, NKN, 321; Raport oficera werbunkowego w Kozienicach z 10 listopada 1915, NKN, 330.

общественным строем. Среди местных деятелей крестьянских организаций — крестьян наиболее политически сознательных — выступали отчетливо антицарские настроения, но только часть из них удалось склонить для идеи политического сотрудничества с Австро-Венгрией и Германией.

Wiesław Piątkowski

LES PAYSANS DU ROYAUME DE POLOGNE FACE AU PROBLÈME DE LA
RECONSTRUCTION DE L'ÉTAT POLONAIS
(1914—1916)

Au début de la première guerre mondiale, les groupes politiques paysans du Royaume de Pologne s'orientèrent vers les Empires centraux. D'abord prédominait une conception austrophile avec une certaine réserve de la part du groupe dit „Zaranie” (l'Aube) et de la Ligue Nationale Paysanne; ensuite commença à prendre le dessus une conception pro-allemande, à l'égard de laquelle le „Zaranie” prit une attitude réservée.

Né de l'unification du „Zaranie”, de la Ligue du Peuple Polonais et de la Ligue Paysanne, le Parti Populaire Polonais (PSL) adopta un programme qui proposait de construire un Etat polonais avec les terres qui avaient été annexées par la Russie, en s'appuyant sur l'Allemagne. Ce programme était une conséquence de l'affaiblissement des positions austro-hongroises au sein de l'alliance bipartite; il présentait aussi, dans un certain sens, une réponse à l'intérêt croissant pour la question polonaise de la part de l'opinion publique bourgeoise allemande, qui proposait, dans différentes versions, l'idée de lier l'avenir du Royaume de Pologne à la politique allemande. Le Parti Populaire Polonais, de même qu' auparavant la Ligue Paysanne et le „Zaranie”, faisait partie des forces politiques qui soutenaient Piłsudski. Le groupe d'Aleksander Zawadzki se distinguait par une politique particulièrement germanophile.

La politique des partis paysans ne trouvait pas un large appui parmi les masses hostiles aux Empires centraux. Cela était du surtout à la politique économique des occupants, qui grevait lourdement les campagnes; à la limitation des libertés politiques; à l'organisation d'équipes de travail dans le territoire occupé par les Autrichiens; à la brutalité avec laquelle les autorités allemandes et autrichiennes traitaient la population paysanne. En même temps, une partie des paysans conservait une certaine sympathie pour la Russie, ce qui s'explique par l'idée, assez répandue, de la grande puissance du tsarisme; par le fait que beaucoup de paysans servaient dans l'armée russe; par l'activité russophile du Parti de la Démocratie Nationale; par certains résidus de loyalisme et par le fait qu'une partie des paysans associaient l'idée de l'Etat polonais au souvenir du régime social antérieur à l'abolition du servage. Parmi les activités des partis paysans — c'est-à-dire parmi les paysans politiquement les plus conscients — il se manifestait des sentiments nettement russophobes, mais ils ne furent utilisés que d'une façon partielle pour l'idée de la collaboration politique avec les Empires centraux.